

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
Министерство образования Республики Тыва
Управление образования Администрации муниципального района «Кзылский кожуун»
МБОУ «Целинная» СОШ

СОГЛАСОВАНО

зам. директора по УВР:

Дандар Л.Д. / Дандар Л.Д. /
от «*28*» *09* 2023г.

УТВЕРЖДАЮ

Директор МБОУ
Сувак А.А.
от «*28*» _____ 2023г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного предмета
«Родная литература» (тувинская)
для 3 класса начального общего образования
на 2023-2024 учебный год

Учитель: Кан-оол Чечена Кызыл- Катовна

Целинное-2023

Тайылбыр бижик

1.«Литературлуг номчулга» деп эртемнин ниити характеристиказы

Эге класс оореникчилеринин ук эртемни ооренип тура, амыдыралчы дуржулгазы байлак эвес болганындан чечен чогаалды состун уран чуулу деп шингээдип алыры онзагай. Баштайгы уе-чадада уругларнын чедишкинниг ооренир болгаш сайзыраарынын кол байдалын чедип алыры-биле номчуттунар чанчылын хевирлээри чугула. Оон ужун номчулгага сундулуг уругну белеткээринин элээн каш угланышышкыннары бар: тыва чечен чогаалдын созуглелдерин номчуур чанчылдарын хевирлээр болгаш сайзырадыры; чогаалдын утказын шингээдип алыры-биле практиктиг билиин сайзырадыры; чечен чогаалдын эн бодуун билиглери-биле уругларны чепсеглээри, долгандыр турар хурээлел, мозу-шынар база эстетиктиг унелелдер дугайында билиин хевирлээри.

«Литературлуг номчулга» кичээлдеринин, оске эртемнерге бодаарга, бир тускай чуулу - кичээл бурузунге чогаалдын жанр болгаш утказындан хамаарылга чок оореникчилернин дыл-домаа база ниити кижизидилгезинче кичээнгейни угландыраары; созуглел бурузун уругнун аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадырындан ангыда, мозу-будуш талазы-биле шынарларын хевирлээр сорулгалыг ажыглаар.

Ук эртемни ооредип тура, эртемнер болгаш культуралар аразында харылзааны тургузар, ынчангаш орус база оске чоннарнын аас чогаалы, чечен чогаалы, хурээлел, уран чурулга, куш-ажыл кичээлдери-биле холбаары кордунуп турар. Эге школага литературлуг номчулга курузу уругларны чечен чогаал оранынче углап, состун уран чурумалдыг омур-хевирин дамчыштыр чогаалдын (созуглелдин) долу болгаш делгем утка-шынарлыын хой талазындан угаап билип алырынга дузалаар. Чечен чогаал номчулгазы состун чогаадыкчы уран-мергенин билиндирип, чогаалдар номчуурунга уругларнын сонuurгалын оттуруп.

Эге школага «Литературлуг номчулга» деп эртемни ооредиринин **кол сорулгазы** - торээн дылынга медеделдиг, шын база аянынг номчуп билир кылдыр чанчыктырарда, тыва дылында бижиттинген ооредилге, эртем-нептергей база чечен чогаал созуглелдеринин утказын шингээдип, угаап бодаар чанчылдарын оттуруп сайзыратпышаан, бот-номчулга дуржулгазынга даянып, номчукчу болур бурун эргезин хевирлээр.

Ук сорулганы боттандыраары-биле дараазында **айтырыгларны** шийтпирлээр:

- торээн дылынга чугаа ажыл-чорудулгазынын бугу хевирлерин (дыннаары, номчууру, чугаалаары, бижиири) сайзыратпышаан, оске кижилер-биле харылзаа тудуп билир кылдыр чанчыктырар;
- тыва чечен состу эстетиктиг шингээдип алырынга белеткеп, торээн дылынга номчуттунар сонuurгалын оттуруп сайзырадыр;
- тыва чечен чогаалдын созуглелдери-биле ажылдап билир кылдыр чепсеглээр сорулгалыг эге практиктиг билиглерни бээр;
- чангыс ол-ла темага бижиттинген тыва болгаш оске чоннарнын чогаалдарын деннеп, домей болгаш ылгалдыг чуулдерин тодарадып билир кылдыр чанчыктырар;
- уругларнын номчаан чогаалдарында даянып, оларнын мозу-будужун хевирлеп тура, эки-багай, буянынг-бак деп чуулдер дугайында билиглерин сайзырадыр, торээн чону база оске аймак кижилер чурттап турар чурту дээш чоргааралын оттуруп, Тыва болгаш Россиянын чоннарынын культура база чечен чогаалын хундулеп билир кылдыр кижизитпишаан, оореникчинин мозу-эстетиктиг дуржулгазын байыдар.

Тыва уругларны шын, кижизиг, эртем-билиглиг кижилер кылдыр ооредири – амгы уенин школаларыны эн-не кол сорулгаларынын бирээзи. Ужук-бижик номчуп билип эгелээринин эн-не кол дозу- эге класстар. 7-10 харлыынга чедир уругнун чугаа-домаанын ангы-ангы хевирлеринин (бижимел чугаа, номчулга, дыннап билири) сайзыраарында таарымчалыг уези. Ынчангаш тыва литературлуг номчулга эге школага чугула эртемнернин бирээзи.

Бердинген программа 2-4-ку класстарнын уругларында таарыштыр кылдынган.

"Литературлуг номчулга" номунда кирип турар чогаалдар программага дууштур темалар аайы-биле болуктей бердинген.

Эге класстарнын чечен чогаал номчулгазынын программазы чечен эстетиктиг болгаш литература шинчилелдиг принциптерге даянмышаан, оон ундезилеттинген болгаш проблема-тематиктиг принципке чагыртып турар.

Ынчангаш эге школанын 2-4 класстарынын класс бурузунде ол-ла темалар катаптап кирип турар. Ынчалза-даа олар анаа-ла катаптап турар эвес, а уругларнын назы-хары улгадып, чувени шингээдип алырынын болгаш билиинин, деннели бедээни-биле чергелештир чогаалдарнын хемчээли, утказы болгаш дылдын уран-чечен аргалары чоорту нарыыдап, чаа чуулдер-биле немежип бар чыдар.

Чижээлээрге, 2-ги класска чылдын уелеринде бойдустун онзагай демдектеринин дугайында уругларнын алган билиглери 3-4-ку класска улам ханылаар болгаш тодараттынып, делгемчиир. Номчуур чогаалдарнын хемчээли улгадып, дыл-домаа, ооредилге-кижизидилгелиг ужур-утказы, чогаалдарны сайгарар негелделери улам нарыыдап орар дээш оон-даа оске.

«Литературлуг номчулга» деп эртемни ооредиринин кол угланыышкыннары

«Литературлуг номчулга» деп эртемни эге школанын 2 – 4 класстарынга ооредирин барымдаалаан ийи кол угланыышкын бар:

- 1) чугаа болгаш номчулга ажыл чорудулгазынын хевирлери;
- 2) уругларнын номчукчу ажыл-чорудулгазы

2.. Чугаа болгаш номчулга ажыл-чорудулгазынын хевирлери

Чугаа болгаш номчулга ажыл-чорудулгазынын хевирлери деп кезээнде тыва дыл болгаш торээн чугаа кичээлдеринге ажыглаттынып турар хевирлернин ооредилгеге кол ужур утказын илереткен:

Дыннаары (аудирование). Чечен чогаалдын янзы-буру жанрларын дыннап тургаш, шингээдири. Дыннаан чогаалынын кол утказын билири, кол болуушкуннарны айтып билири, болуушкуннун сайзырап келгенин дес-дараалаштырары; чогаалдын кол утказы; дыннаан чогаалында логиктиг харылзааларны тургузары. Дыннаан чогаалынга хамаарыштыр сеткил-сагыш хайныышкынныг бодалды илередири.

Номчууру. Хемчээли болгаш жанрынын аайы-биле таарымчалыг чогаалдарны медеделдиг номчууру. Номчулганын сорулгазын угаап билири.

Номчуурунун аргазы: будун состеп номчуур.

Шын номчууру: чогаал номчулгазынын негелделерин сагывышаан, танывазы созуглелди чазыг чок номчууру. **Номчуурунун дургени:** созуглелдин утказын медеделдиг, илдик чок номчуур темпини уругга тургузары. Номчуурунун дургенин чоорту улгаттырары. Сорулгазын барымдаалап, **номчуурунун хевирин** шилири: быткыр азы иштинде номчууру. **Аянынг номчулга:** созуглелдин утказынга дууштур орфоэпиянын база интонациянын негелделерин сагып, аянынг номчууру. Эге школага аянынг номчулгага алган билиглери кол ниити болгаш ортумак долу школаларга чечен чогаалды чедишкинниг шингээдип алырынга улуг ужур –дузалыг.

«Чугаалаары» болгаш «Бижири» деп кезектер аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадырынга дузалаар.

Чугаалаары (аас чугаанын культуразы). Монолог - аас-биле чугаа илередиринин хевирин. Чугаанын хевирлери: тоожуушкун, тодарадып чугаалаары. Угаап бодаары. Монологка чугаанын уран чечен аргаларын ажыглаары (синоним, антонимнер, деннелге, эпитет). Улуг эвес монолог чугааны тургузары: чогаал дугайында бодунун бодалы (маадырлары, болуушкуннар); план аайы-биле созуглелди аас-биле чугаалаары; угаап бодаан болгаш тодараткан элементилерни ажыглап, тоожаан аянынг аас-биле чогаадыг тургузары. Орус болгаш торээн чогаалында маадырларны деннээри (портреди, ажыл-херектери).

Шулул чогаалынын уран номчулгазы (шээжи-биле номчулга).

Диалог чугаа, оон онзагайлары. Чугаалажып турар кижинин чугаазын дыннап база унелеп билири. Оске бодалды узе кирбейн дыннааш, бузуренчиг болгаш барымдаалыг харыыны бээри. Оске культуранын толээлекчизи-биле чугаалажып тургаш, чугаа этикединин домей болгаш ылгалдыг чуулдерин сагып, чугаалажып билири. Чогаалды сайгарып турда, **диалогка** киржири. Дыннаан (номчаан) чуулунге бодунун хамаарылгазын илередири: бодалын созуглелди ажыглап тургаш бадыткаары. Айтырыг салып билири, номчаан чуулунун утказынга хамаарыштыр айтырыгларга харыылап билири. Созуглелди кезектерге чарып, план тургузары. Созуглелди эдерти чугаалаары: кыска, долу, шилилгелиг.

Бижири (бжимел чугаанын культуразы). Бжимел чугаанын негелделери. Бжимел чугаанын утказынын айыткан темага дуушкээ. Чогаалга хамаарыштыр берген айтырыглар аайы-биле кыска бжимел чугаа тургузары. Чоорту эдертиглер, кыска чогаадыглар (хостуг, тема аайы-биле, чурук-биле; тоожуушкун, тодарадып бижиир, угаап бодаар) бижири.

Ооредилге болгаш эртем-нептергей созуглелдер–биле ажыл. Ооредилге болгаш эртем-нептергей созуглелдер дугайында ниити билиг. Торээн дылынга ооредилге болгаш эртем-нептергей созуглелдерни шингээдип алыры. Ооредилге болгаш эртем-нептергей созуглелдерни медээ (информация) алырынын ундезини деп билип алыры. Ооредилге болгаш эртем-нептергей созуглелдернин кол утказын, дылынын уран-чечен аргаларын илередири. Созуглелди уткалыг кезектерге чарып, кезек бурузунун темазын тодараткаш, ат бээри. Созуглелде кол состерни ангылаары, созуглелди катап тургузары. Тыва дылдын состери, сос каттыжышкыннары болгаш домактарын орус дылче очулдуруп билири.

Чечен чогаалдын созуглелдери-биле ажыл. Чечен чогаалдын созуглелин оске хевирлеринден ылгап билири. Созуглелдин адынын утказы-биле дугжуп турарын тодарадып билири. Аянныг номчурунун бугу аргаларын ажыглап, чечен чогаалдын созуглелинин утказын эдерти чугаалаары (допчу, кыска, шилилгелиг). Чечен чогаалдын созуглелинин жанрын, кол утказын, сюжедин, композициязынын элементилерин тодарадыры. Созуглелди уткалыг кезектерге чарып, темазын тодараткаш, кол состери болгаш уран омур-хевирлерин тодарадыры. Созуглелдин планын ат домактары, айтырыг домактары азы тодаргай бодал хевирлиг тургускаш, кезек бурузунга ат берип билири. Маадырларнын характеристиказын кылган ажыл-херектеринге, оске маадырларнын чугаазы азы авторнун характеристиказынга даянып, тургузуп билири, оларнын мозу-будуш талазы-биле шынарларын тодарадып билири. Маадырларнын кылган херектеринин чылдагааннарын унелеп билири болгаш бодунун хамаарылгазын илередири. Персонажтын характеристиказын тургузарда, портрет, интерьернин ужур-утказы. Маадырларнын ажыл-херектерин чугаалап турар чуулдери-биле деннээри. Персонажтын чугаазы база авторнун созу. Созуглелде уран-чечен аргаларны тодарадып билири (уран омур-хевир, эпитет, деннелге, метафора, гипербола), оларнын кандыг сорулгалыг ажыглаттынганын тодарадыры. Бойдус чурумалы, оон чечен чугаанын созуглелинге ужур-утказы. Домей темалыг торээн чогаалынын созуглелин орус чогаалдын созуглели-биле деннеп, оларнын домей база ылгалдыг чуулдерин, дылынын уран аргаларын деннээри. Созуглелге таарыштыр чураан чуруктарга чугаа тургузары.

Чечен чогаалдын билиглери. Чечен чогаалдын улугерлерин номчуп, сайгарып турда, таваржы берген литературлуг билиглерни оореникчилерге тайылбырлаары.

Проза болгаш шулул чогаалы, оларны ылгап билири. Башкынын удуртулгазы-биле созуглелден дараазында литературлуг билиглерни тып билири: уран омур-хевир, жанр (аас чогаалдын биче хевирлери, улустун тоолу, авторлуг тоол, басня, чечен чугаа, тоожу, шулул). Сюжет, тема, чогаалдын тургузуу (композиция), кол утказы, кол бодалы, маадыр (персонаж), портрет, бойдус чурумалы, интрьер, синоним, антонимнер, эпитет, деннелге, гипербола, диригжидилге, ритм, рифма, очулга.

Библиографтыг культура. Сумелээн данзыдан херек номун шилип билири. Номнун авторун, каасталгазын кылган чурукчунун айтып, допчугу база номнун утказынын

дугайында кыска тайылбырын (аннотация) тып билири. Номда чуруктарны чогаалдын тодаргай эпизоду-биле холбап билири.

«Литературлуг номчулга» деп эртемге сайгарар созуглелдернин кол темалары. «Литературлуг номчулга» номун тургузуп тургаш, темаларны берип кааны езугаар ооредири албан эвес, авторлар боттарынын сумелерин кирип, оскертип болур.

Тыва улустун аас чогаалы. Орус база оске чоннарнын аас чогаалы. Тоолдар (дириг амытаннар дугайында, хуулгаазын, анаа тоолдар, дистинчек). Тоолчургу болгаш тоогу чугаалар. Аас чогаалынын биче жанрлары: тывызыктар, дурген чугаалар, узун тыныш, когудуглер, улегер домактар, улустун ырлары, оюн удээн чугаалар дээш оон-даа оске. Автолуг тоолдар.

Темалыг болуктер: Тыва дылым. Ооренип оорен. Чылдын уелери. Улустун аас чогаалы (тоолдар, аас чогаалынын биче хевирлери). Тос чузун малымайны. Арыг-шевер – кадыкшылдын ундезини. Улус аразындан ие караа чымчак. Бистин бичии оннуктеривис. Тоогу болгаш тоолчургу чугаалар. Эштигде – хоглуг, эптигде – куштуг. Ойнаксанчыг оюннарым. Кижин болуру чажындан. Оске чоннарнын аас чогаалы. Чоннун чаагай ёзу-чанчылдары.

2. Уругларнын номчукчу ажыл-чорудулгазы.

«Уругларнын номчукчу ажыл-чорудулгазы» деп кезээнге оореникчилернин номчуур чогаалдарынын шилилге принциптерин боттандырат. Оларнын иштинде кол принцип - сонuurгал, дыл, тема база кордунген айтырыгыларынын айы-биле билдингир болуру. Эге школанын оореникчилеринин номчуур ужурлуг чогаалдарын тодарадып тура, жанр айы-биле чуул-буру болгаш кижизидикчи ужур-уткалыг болурун сагаан. Номчуур ужурлуг чогаалдарны тодарадып тура, тыва болгаш оске чоннарнын аас чогаалынын улегерлерин, тыва болгаш орус уруглар чогаалынын алдын фондузун тургузуп турар чогаалдарны кириген.

3. «Литературлуг номчулга» деп эртемнин ооредилге планында туружу

2-ден 4-ку класска чедир «Литературлуг номчулга» деп эртемни ооредири –биле класстар айы-биле неделяда 2 шакты берип турар. Ниитизи-биле – 204 шак, а бир ооредилге чылында 68 шак.

Базистиг программада эртемнин туружу

«2-4 класстарга номчулга программасы» ооредилге планын езугаар 2-4 класстарга номчулга болгаш чугаа сайзырадылгазы 2 шак. Чылда 68 шак. Оон иштинде 8-9 хире шакты класстан дашкаар номчулгага чарыгдар.

Эге школанын чечен чогаал номчулгазы дараазында кол-кол сорулгаларны чедип алырынче угланган:

1. уруглар номчаан (ооренген) чогаалдарынын утказын, оон маадырларынын ходелиишкиннерин, чорук-херектерин ханы шингээдип ап, анаа хамаарыштыр чогуур унелелди берип, боттарынын сагыш-сеткилин хайныышкынны-биле илередип шыдаарынын, чечен чогаалды долузу-биле шингээдип алырынын аргаларын сайзырадыр;
2. чечен чогаалдын уран чурумалдыг дылын, овур-хевир тургузарынга аян кирир аргаларын сеткип билир кылдыр уругларны ооредир; оларнын боданыр аргаларын болгаш чогаадыкчы бодалдарын сайзырадыры;
3. шулук чогаалын кичээнгеилиг дыннап билиринин аргаларын сайзыратпышаан, оон уран созун чарашсынар болгаш ханы шингээдип алырынын дуржулгазын мооннеп, анаа уран-чечен хооннуг болгаш сонuurгалдыг болурун кижизидер;
4. уругларнын ном-биле ажылдап, оон билиг тыварынга номну уругчу номчуурунга негелделиг, чечен чогаалга сундулуг, уран состун тургузукчулары — чогаалчыларнын чогаадыкчы ажыл-херектеринге сонuurгалдыг болурун чедип алыр;

5. долгандыр турар хурээлел болгаш бойдус дугайында уругларнын боттут бодалдарын сайзырадып, ону шын угаап болгаш медереп билиринин дуржулгазын байыдар;
6. хемчээл, утка, тематика, жанр талазы-биле ангы-ангы чогаалдарны ханы, шын билиндирер;
7. номчаан чуулунун утказын шингээтирерден ангыда, уругларнын ниити билиинин деннелин делгемчидеринин дуржулгазын байыдар болгаш амыдыралга оларнын мозу-шынарлыг, эстетиктиг хамаарылгазын база хевирлээр;
8. чечен чогаалды (номну) уруглар боттары шилип ап, ону таалап номчуксаар кузелин боттандыраар;
9. уругларнын чугаазын сайзырадыр болгаш оларга чугаалап, номчуп, дыннап билиринин база созуглелдернин ангы-ангы хевирлерин сайгарып шыдаптарынын чанчылдарын шингээтирер.

НОМЧУЛГА ПРОГРАММАЗЫНЫН ТУРГУЗУУ БОЛГАШ КОЛ-КОЛ СОРУЛГАЛАРЫ

Номчулга программазы дорт кезектен тургустунган:

- 1) номчулганын тематиказы;
- 2) класстан дашкаар номчулга;
- 3) номчулга талазы-биле алган билиглери, чанчылдары болгаш мергежилдери;
- 4) чогаалдарнын хевирлери-биле (жанрлары) практиктиг таныжылга.

Класска-даа, класстан дашкаар-даа номчуур чогаалдарнын данзызын программада кирибээн, чугле оларнын чижек тематиказын болгаш анаа кирирер айтырыгларнын кыска тайылбырын (аннотациязын) класстар аайы-биле сумелеп кирирген. Ынчангаш моон сонгаар ооредилге номнарынын ("Торээн чугаа" номнарынын) авторлары кайы класска кандыг тодаргай чогаалдарны кирирерин боттары хостуг шилип алыр аргалыг.

Чамдык кол темалар класс бурузунун программазында бар. Ынчалза-даа олар анаа-ла катаптап турар эвес, а уругларныц назы-хары улгадып, билиинин деннели бедээни-биле чергелештир чечен чогаалдарнын хемчээли, утказы болгаш дылдын уран-чечен аргалары чоорту нарыыдап, чаа чуулдер-биле немежип бар чыдар.

4-ку класска номчуур чогаалдар уругларны 5-ки класстан эгелеп ангы-ангы эртемнерни, литератураны болгаш тоогуну ооредиринге белеткээр болганда, тыва чоннун шаандагы болгаш амгы амыдыралын, хосталга, аас-кежик дээш демиселин, тоогунун улустун аас чогаалындан болгаш чечен чогаалдын эн-не дээре дээн чедимчелиг материалдары-биле бадыткаары чугула.

Башкы уругларны бичиизинден эгелеп коллективтиг езуга, бот-боттарынга негелделиг, шынчы, ак сеткилдиг, быжыг туруштуг, эрес-дидим болурунга, мозулуг аажы-чанга, куш-ажылга кижизидер сорулгалыг.

Уругларнын номчулга кичээлдеринге ооренир чуулдери оларга долгандыр турар бойдус болгаш ниитилел дугайында билиглерни бээр, оларнын кижизидилгезинге улуг рольду ойнаар ужурулуг. Эрес-дидим, ак сеткилдиг, амыдыралга тура-соруктуг, бурунгаар чуткулдуг, куш-ажылга ынак, телептиг кижилер дугайында чуулдерни номчуп, сайгарып тургаш уругларны моральдыг мезу-шынарга, уjur-чурумга кижизидер. Ниитиге ажыктыг куш-ажылды алдаржыткан чогаалдар дамчыштыр уругларны куш-ажылга ынак болурун, ацаа боттарынын хире-шаа-биле киржирин, ону хундулээрин; куш-ажыл кижиде бурузунун хулээлгези болгаш эргези, амыдыраарынын база бир чепсээ дээрзин билиндирер.

Торээн чурт, оон бойдузу, кижилери болгаш оларнын чаагай чанчылдары, эртем, техника, культура, уран чуул талазы-биле чедишкиннеринин дугайында чуулдер уругларны патриотизмнин, интернационализмнин езузунга, эстетиктиг овур-хевирнин аажы-чангыга кижизидеринге деткимчени бээр болгаш уругларнын угаан-медерелинин саизыраарынга улуг уjur-дузалыг.

Тыва Республиканын куруне сулдезин, тугун, ыдык ырын уругларга таныштыраар сорулга-биле, 2 — 4 класстарнын номчулга номнарынга кирирерин сумелеп турар. 2-ги

класска ыдык ырынын аялгазын дыннап, созунун утказын билиндирбишаан, аянын номчуп ооредир. 3 — 4 класстарга созун долuzu-биле шээжилеп, аялгазын сактып ап, ырлажып турар апаар.

Эге школа оореникчилеринин амыдыралчы арга-дуржулгазы байлак эвес, номчаан номнары, чогаалдары эвээш дээрзи билдингир. Оларада амыдыралды хайгаарап база чогуур туннелдер кылыпкы дег номчукчу дуржулгазы ам-даа четче хевирлеттинмээн.

Оон ужурундан эге школага чечен чогаал номчулгазы ангы-ангы чогаалчыларнын чогаадыкчы салымынын ылгавырлыг талазы, допчу намдары, чогаадыкчы ажил-херектери-биле таныштырарын негевес. Чогаалчыларнын допчу намдарын, чогаадыкчы ажил-чорудулгазын, чечен чогаалды монографтыг (авторлар аайы-биле) ооредиринин принциптин ортумак класстардан эгелээш, улуг класстарга чоорту киирген болур ужурлуг.

Ынчангаш эге школага чечен чогаал номчулгазы ниити литература курузунун эге уе-чадазы болбушаан, ортумак школага литература талазы-биле узуктел чок билиг бээринин чугула кезээ болуп турар.

Эге школага чечен чогаал номчулгазынын программазы уругларнын аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадырынче кол кичээнгейни угландырып турар. Оон иштинде бир онзагай черни оореникчилерни шын чугаалап ооредиринин чугула хевири (аргазы) — номчулганын чанчылдарын шингээтирип хевирлээри болгаш ону сайзырадырынче угланган ажилдарны чорудары кол черни ээлеп турар.

Номчулга кичээлдеринин кол сорулгазы — ыткыр (дынналдыр) номчурунун хевиринден эгелээш, ханы, медреселдиг иштинде номчурун чедип алыры.

Номчулганын шын, медреселдиг, аянын номчуур шынарларынын болгаш дынналдыр база иштинде номчуур хевирлерин уругларга шингээтирерде, янзы-буру аргаларны ажыг-лап, ажилдарнын хевирлерин чоорту нарыыдадып тургаш, билиндирерин сумелеп турар.

Ооредилгенин бирги чылында сос номчурунун аргаларын шингээтирип, ангы-ангы состерни, сос каттыжышкыннарын домактар болу бээр кылдыр ун аайы-биле (интонация) кожуп, чугурту номчулгаже чоорту шилчиир.

Ийиги чылында угаан ажылыныц база бир чадазынче унуп, иштинде номчулганын чанчылдарын боттандырап.

Ушку чылында номчулганын темпизин элээн дурген шуудадыр. Номчулга уезинде уе камнаарынын чогумчалыг аргаларын чеп ажыглаарын шингээтирер.

Дортку чылында номчулганын кол шынарларын (шын, чугурту, медреселдиг, аянын) колдуунда шингээди апкан турар. Литературлуг шын адаашкын езугаар болгаш рольдар аайы-биле аянын номчурунун чанчылдарын ап, номчулганын чогуур темпизин шын сагып билген турар ужурлуг.

Эге школанын бугу-ле чадаларында башкы уругларны номчуп билер кылдыр ооредири-биле чергелештир уруглар боттары номчаан чогаалынын утказын сайгарып, ында кол чуулду илередип, оон чогуур (улуг эвес) туннелдер кылып шыдаптарынче угланган ажилдарны база чорудар. Оон ангыда номчаан созуглелдерин кезектерге чарып, оларга тустузунда ат тыварынга, абзацтар дузазы-биле план тургузарынга, номчаан чуулунун утказын делгеренгей (долу) азы допчу кылдыр чугаалап оорениринге чанчыктырап.

Чечен чогаал эртеминге хамаарыштыр 3 — 4 класстарга дараазында бодуун билиглер-биле база таныштырып болур: автор дугайында кыска дыннадыглар, номчаан чогаалынын жанры, темазы, улустун аас чогаалынын бичии жанрлары — тывызыклар, улегер домактар, дурген-чугаалар, янзы-буру тывызыктыг бодалгалар дээш оон-даа оске.

Литературлуг номчулганы дамчыштыр чечен чогаалды уругларга ханы билиндирерде, оларнын хире-шаа-биле чогаадыкчы чоруунга ундезилеп, ону ооренип коруп тургаш, иштики сагыш-сеткилдин анаа хамаарылгалыг болурунун дуржулгазынга даянырын база сумелеп турар.

Чечен чогаал кижинин угаан-медерелинге, сагыш-сеткилинге салдарлыг болганда, ол уран чуулдун нарын хевиринге хамааржыр.

Чечен чогаал номчуп, чечен овор-хевирлер-биле танышкан тудум, уругларнын ниити сайзыралы, чувени угаап, медереп билири, сагыш-сеткилинин бодалдары улам делгемчиир, ханылаар, байлакшыыр. Авторнун созуглелинге дууштур уругларныц аас-биле харыылары, чечен овор-хевирге хамаарыштыр билип алган бугу-ле ажыктыг чуулдери оларнын чечен чогаалды шингээдип ап турарынын херечизи болур.

3-ку класска литературлуг номчулганын календарь-тематиктиг планы (неделяда 2 шак, чылда 68 шак)

№	Кичээлдин темазы	шагы	хуну	
			План биле	Факт
1	Моорей: «Угаанныглар, сагынгырлар» Шулук: «Тыва черге йорээл.» <i>Е. Танова</i>	1		
2	Улустун аас чогаалынын биче хевирлери. Тывызыктар .	1		
3	Улугер домактар.	1		
4	Оюн удээн чугаалар. Узун тыныш.	1		
5	Класстан дашкаар номчулга «Куску аргага»	1		
6	Ооренип оорен. Аккырмаа-биле ийи. С. Сурун-оол	1		
7	Бодалга бодааным. Н. Носов	1		
8	Ийи 2. Е. Танова	1		
9	Кайгамчыктыг картошкам. Э. Кечил-оол	1		
10	Кыштын тыныжы. Ч. Ондар	1		
11	Басня. «Шартылаа биле кымыскаяк». Ю. Кюнзегеш	1		
12	Салааларым.(Узунду) О. Сувакпит.	1		
13	Мыйыт. К-Э. Кудажы. Чечен чугаа	1		
14	Мыйыт. К-Э Кудажы .Чечен чугаа	1		
15	Ууттунмас тоорук.(Чайгы хуннер деп чогаалдан эге) С. Сурун-оол	1		
16	Алдын шынаа. М. Пришвин.	1		
17	Хек. С. Сурун-оол. Чечен чугаа	1		
18	Чогум чул ол уруглар? С. Комбу.	1		
19	Кушкаштарнын медээзи. Г. Скребицкий	1		
20	Шулук. Кыш. Б. Ховенмей	1		
21	Шулук. Харжыгаш. М. Кенин-Лопсан.	1		
22	Чечен чугаа. Ак кодан Л. Толстой.	1		
23	Оскус ангыр. М. Кенин-Лопсан.	1		
24	Шулук. Хурээлелди камгаланар. Ч. Кара-Куске.	1		
25	Сагынгыр куске. С. Пюрбю.	1		
26	Сагынгыр куске. С. Пюрбю	1		
27	Кажар диин. С. Пюрбю.	1		

28	Оптуг Чыккылаа. С. Пюрбю	1		
29	Бодаган Т. Кызыл-оол	1		
30	Багай чанчыл. Т. Кызыл-оол.	1		
31	Шолалатканым. Э. Кечил-оол.	1		
32	Бистин проективис: «Бистин ачаларывыс, акыларывыс-ада-чурттун камгалакчылары»	1		
33	Бистин проктивис «Бистин ачаларывыс, акыларывыс, ада-чурттун камгалакчылары»	1		
34	Ием холу. Б. ховенмей	1		
35	Ававыс чокта. С. Тока.	1		
36	Ава созун дыннаваска. Э. Кечил-оол	1		
37	Онза уе. О. Саган-оол. Чечен чугаа	1		
38	Часкы тарылга. Л. Чадамба.	1		
39	Чыраа кулун. Тыва улустун толу.	1		
40	Хам бору биле шинчээчи бору. Тыва улустун толу.	1		
41	Хараган бажында дук. Тыва улустун тоолу.	1		
42	Мени таныыр. К. Ондар.	1		
43	Сайдаяк. С. Комбу.	1		
44	Оол биле кушкаш. О. Саган-оол	1		
45	Элик оглу. О. Саган-оол	1		
46	Дуза дилээн адыг. (Торгу чугаа)	1		
47	Аскыр дагаа чуге дан бажында алгырар апарганыл? (Тоолчургу чугаа)	1		
48	Дээлдиген уну. (Тоолчургу чугаа)	1		
49	Чылгылаар мен. Ч. Кара-Куске	1		
50	Чунгу. Ч. Кара-Куске	1		
51	Таныжылга. А. Шоюн	1		
52	Чогаадыг «Эжим-биле ынак оюнуvus»	1		
53	Частырыглар-биле ажыл	1		
54	Шериг-оолдун олчазы. Узунду. С. Сурун-оол	1		
55	Алышкылар. Ч. Кара-Куске.	1		
56	Чаан болгаш Моська. И. Крылов	1		
57	Ошку-биле бору. Басня. Л. Толстой.	1		
58	Бят чок крокодил. (Кхмер тоол)	1		
59	Ийи элчиген. (Кыргыз улустун толу)	1		
60	Танды кежии. К Э. Кудажы	1		
61	Мунгашталган балыктар. М. Кенин-Лопсан.	1		
62	Каас уе. Л. Чадамба	1		
63	Чодураа. С. Сурун-оол.	1		
64	Чайлагга. (Узунду). С. Сарыг-оол	1		
65	Чогаадыг: Чайгы дыштанылга.	1		
66	Солун чайым. Э. Кечил-оол.	1		
67	Бистин проективис: «Мээн ынак чогаалчым»	1		
68	Тест. Бодунну хынааш чедишкиннеринни унеле.	1		